

NORBERT
MAPPEs-
-niediek
CHUDÁCI

ROMOVÉ,

ZLÍ CÍKÁNI

host

CHUDÁCI
ROMOVÉ,
ZLÍ ČIKÁNI

HOST

NORBERT
MAPPEs-
-niediek
CHUDáci
ROMOVé,
ZLÍ cikáni

CO JE PRAVDY
NA NAŠICH PŘEDSUDCÍCH

1

KDE SE STALA CHYBA?

11

2

EKONOMIE CHUDOBY

aneb Proč se nemohou
dostat z bídý?

19

3

NA CESTĚ NA ZÁPAD

aneb Proč tam odcházejí
a co tam pohledávají?

63

4

FAKTA A PŘEDSUDBY

aneb Dostávají se příliš často
do křížku se zákonem?

107

5

DĚJINY A KULTURA
aneb V čem jsou tak jiní?

147

6

**NÁROD, KTERÝ SE
NÁRODEM NESTAL**
aneb Tvoří národ, nebo jsou
pouze spodinou společnosti?

187

7

O BÍDĚ POLITIKY
aneb Koho všechny ty organizace zastupují?

225

8

K ČEMU JSOU ROMOVÉ DOBŘÍ

265

PŘÍLOHA

A

Norbert Mappes-Niediek

Arme Roma, böse Zigeuner

Copyright © Christoph Links Verlag GmbH, Berlin 2012

Translation © Veronika Patočková, 2013

Czech edition © Host — vydavatelství, s. r. o., 2013, 2014

(elektronické vydání)

ISBN 978-80-7491-187-3 (Formát PDF)

ISBN 978-80-7491-188-0 (Formát ePub)

ISBN 978-80-7491-189-7 (Formát PDF pro čtečky)

ISBN 978-80-7491-190-3 (Formát MobiPocket)

HLOUPOSTEM KORUNU

„Vaši novináři, vaši fotografové a někteří vaši spisovatelé nás skrz naskrz vykořisťují. Dokonce si věci upravují tak, aby své publikum lépe pobavili a víc si vydělali. Obohacují se na náš úkor a ponechávají nás napospas našemu neštěstí, často ho dokonce ještě zhoršují. Proto jsem za celý svůj život nikomu nic neřekl. Takto přemýšlíme všichni, a proto vám, když na tom tak trváte, věšíme bulíky na nos a smějeme se pod vousy, když si to ti velcí troubové všechno zapisují. Hloupostem nasazujeme korunu — to je naše pomsta.“

ZANKO PALEŠTI

1

KDe Se

STaLa

CHYBa?

Tu se kolem vás mihnou jejich žebrající ženy v dlouhých sukních, tu vám zase chrstnou špinavou vodu na přední sklo auta a chtějí za to euro. Moc toho o nich nevíme. Při jízdě vlakem bezútěšnými krajinami na periferiích Lyonu nebo Milána, sestávajícími z železničních tratí, rychlostních silnic a parkovišť pro nákladáky, můžeme spatřit malé osady z chatrčí, ale jen stěží si dokážeme představit, že v nich opravdu někdo bydlí. „To jsou Sintové a Romové,“ nazývají je lidé termíny užívanými v Německu. „Z Bulharska a Rumunska.“ Ale ani tohle nevědí přesně a také to není pravda — jsou to Romové, nikoli Sintové a přicházejí ze všech možných zemí střední a jihovýchodní Evropy. Někteří jako občané Evropské unie, jiní jako žadatelé o azyl, další prostě jen tak.

Na neznámé půdě mezi iritující každodenní zkušeností a útržkovitými znalostmi historie bují všelijaký myšlenkový a pocitový plevel. Kradou a štítí se práce, tvrdí jedni. Jsou to dobří muzikanti a byli po staletí pronásledováni, říkají druzí. Obojí si přísně vzato neodporuje. O Romech však každý mluví jinak. Jsou prý menšina, a proto by se jich neměla týkat všechna měřítká a rozhodnutí většinové společnosti. Ale nikdo nedokáže vysvětlit, čím se vlastně od ostatních tak zásadně liší. Představují samostatný národ? Chtějí či měli by se přizpůsobit? Jak se k nim chovat „korektně“? Jsou Romové problém? Nebo sami nějaký mají?

Úřady nevědí, jestli musí těmto záhadným bytostem pomáhat, nebo jestli je mohou ignorovat. Názory politické reprezentace i veřejnosti kolísají mezi představami o deportacích a nejasným přáním integrace.

Na Romech z jihovýchodní Evropy si vylamují zuby teorie a koncepty veškerých politických stran a hnutí. Pokud bychom neoblomně trvali na dodržování pořádku, jak to vyžadují konzervativci, došlo by k přeplnění věznic a k rozbití rodin přistěhovalců prchajících před bídou. Když úřady najdou zanedbané dítě a odeberou ho matce, jenom ublíží, avšak situaci nezlepší. Ani oblíbené přísné hraniční kontroly nefungují, protože život na okraji společnosti lze vést i bez dokladů. Sociální demokraté si musí projít bolestivou zkušeností, že Romové většinou netouží po úspěchu ani po vzdělání. Místo toho, aby svůj život podřídili nejisté pracovní kariéře a pak prostřednictvím svých odborů bojovali za lepší plat, většina z nich raději spoléhá na své rodinné vazby. A dokonce i patos svobody a oslava rozmanitosti, typické pro liberály, se u Romů setkávají se zlým výsměchem. Život v bídě si nikdo nevolí dobrovolně, nikdo se nerodí proto, aby žebрал. A jelikož Romům chybí kupní síla, všechny trhy je ignorují.

Evropské instituce považují Romy za „transnacionální“ nebo „evropskou menšinu“. Chtějí především Východoevropany naučit, že musí respektovat jedinečnost a identitu Romů a že jim musí poskytnout rovné příležitosti — a na přechodnou dobu dokonce lepší šance, jako kompenzace za jejich diskriminaci. Tento názor se opírá o domněnku, že Romové jsou chudí jen proto, že jimi ostatní jako národem opovrhují a vyčleňují je ze společnosti. A většina Evropanů se domnívá, že k vyřešení celého problému by stačilo, aby většinová společnost svůj postoj vůči Romům změnila. To je však jen zbožná lež.

Ve skutečnosti chudobu Romů i Neromů ve východní a jiho-východní Evropě způsobuje stejný faktor — chybí jim placená práce. Za posledních dvacet let klesla zaměstnanost v této části Evropy téměř o polovinu. Nejčastěji byla rušena pracovní místa vyžadující jen nízkou kvalifikaci, obsazovaná většinou Romy. Ve východní Evropě v minulosti nebylo problémem vyloučení Romů ze společnosti, jako na Západě, ale jejich nízké sociální postavení. Pokud se zeptáte Romů v maďarských, rumunských nebo srbských chudinských čtvrtích, zjistíte, že skoro všichni, kterým je přes čtyřicet, mívali dříve stálou práci. V současnosti si o tom mohou nechat leda zdát. Mnoho z nich skončilo ve slumech, protože už neměli z čeho platit nájemné za byt.

Evropská unie a evropské státy, namísto aby potíraly chudobu, provádějí takzvanou menšinovou romskou politiku. Samozřejmě že Romové jsou i „jiní“, mají odlišnou kulturu, vyznávají určité specifické hodnoty a mají své zvyky. Ale „jiní“, jiní než většina Francouzů, Britů nebo Němců, jsou i přistěhovalci ze severní Afriky žijící na periferii Paříže, Pákistánci v Londýně a Turci v Berlíně — aniž by kulturní rozdíly vyvolávaly potřebu zvláštní menšinové politiky. Zde platí pravidlo, že nezávisle na svém původu mají mít všichni možnost podílet se stejnou měrou na chodu společnosti.

To, co se nám zdá být typicky romské, je ve skutečnosti často jen typicky balkánské. Každopádně není možné tvrdit, že by za chudobu Romů mohla jejich kultura. Desetitisíce romských gastarbeitrů z Jugoslávie žijí ve střední nebo západní Evropě skrytě a nenápadně už od šedesátých

a sedmdesátých let. Skutečnost, že svůj původ nedávají najevo, je smutným dokladem existence řady předsudků ve společnosti. Ale to, že dokážou tak snadno zapadnout, zase dokládá, že v jejich kultuře problém rozhodně není.

Proto chudobě nedokáže zabránit ani menšinová politika. Romové nemají nic, co by si v rámci své „autonomie“ mohli navzájem poskytnout. Existuje řada rodinných a místních komunit a také neurčitý pocit pospolitosti mezi Romy přesahující státní hranice, ale neexistuje žádná organizovaná romská společnost a není ani důvod ji vytvářet. Přesto se na tom, částečně vědomě, částečně nevědomě, pilně pracuje – v rámci pokusu vychovat „romskou elitu“ a prostřednictvím nesčetných projektů financovaných nadacemi a mezinárodními organizacemi. Ty daly vzniknout takzvané *gypsy industry* tvořené nevládními organizacemi, které často sestávají jen z předsedy představenstva a jeho bankovního konta a jejichž know-how končí u sepisování žádostí o granty. Romům ve slumech toto podnikání pomůže nanejvýš v několika jednotlivých případech; jejich sociální postavení se však od rozmachu obdobných projektů na přelomu tisíciletí spíše ještě zhoršilo. Navíc, pokud jsou nějaké fondy víceméně určeny výhradně jen pro Romy, vyvolává to ve zbídačených oblastech Balkánu závist a dělá to zlou krev.

Problémy Romů a problémy s Romy se jako „romský problém“ vyřešit nedají. Má-li se něco zlepšit, bude nejprve nutné je správně pojmenovat. Jde o chudobu, nezaměstnanost, špatné vzdělání či nedostatečně financované zdravotnictví.

Jejich řešení je dražší a méně pohodlné než zakládání a financování dalších poradních sborů pro romské záležitosti. Západní Evropa potřebuje modernizaci školství a správy, východní Evropa navíc program na vybudování infrastruktury, a to nejen kvůli Romům. Ale pokud tyto reformy neprovedeme, zůstane celá evropská strategie emancipace Romů pouhým pokrytectvím.

2

eKONOMie

CHUDOBY

ANEB PROČ SE NEMOHOU
DOSTAT Z BÍDY?

Ani v Pata-Rátu nejsou všichni stejní. Gabriel, muž po čtyřicítce, se co do pracovitosti a podnikavosti může měřit s kdekým manažerem. Tento silný, podsaditý muž hovoří se smíchem a při vyprávění divoce gestikuluje. Ke svému malému domku si přistavěl verandu a sám si ji obložil světle červenými kachlíky. Nové zboží kontroluje se zdatností lovce slev a jeho obzvláštní chloubou je malá vestavěná kuchyňská linka poněkud nepřesných rozměrů, s lesklými skříněmi a šuplíky. Ale žijí tu samozřejmě i jiní. Například Elena, vyzábělá dvaapadesátiletá žena, má bídu vepsanou do tváře. Mluví potichu, bez energie a je příliš plachá na to, aby se člověku, s nímž hovoří, podívala do očí. Většinou postává sama před svou chatrčí, provizorně sbitou z prken, a kouří.

Tak jako ostatní obyvatelé chatrčí této malé osady na skládce u Cluje, sbírají také Elena a Gabriel to, co obyvatelé města už neupotřebí. V Pata-Rátu žijí „popeláři“, jak jsou podobní lidé dvojznačně nazýváni v reportážích z Ria de Janeiro či Buenos Aires. Když vůz s odpadky zastaví u závoře před vjezdem na skládku, jako první na něj vyšplhají děti a prohrabou jeho náklad ještě dřív, než řidič dojede k cíli a odpadky vysype. V osadě postavené na svahu jedné zasypané hromady odpadu stojí chatrče ze dřeva, sololitu a plastových desek. Pěšinami mezi chatkami, ale i skrz desky na střeších si razí cestu dešťová voda. Chodí se tu v gumových holínkách nebo naboso; nic jiného nemá smysl.

„Velká chudoba ve městě vzniká z velké poverté,“ nechává německý básník Fritz Reuter promlouvat jednoho ze svých románových hrdinů. Avšak jeho čtenáři v devatenáctém

století věděli, že slovo *pauvreté* je jen francouzský výraz pro chudobu. Z analytického hlediska není tento výrok zrovna přesvědčivý, ale přesně vystihuje každodenní realitu lidí z Pata-Rātu. Kdo je chudý, musí za vše draž platit. Na skládce jsou obzvlášť žádané lahve, protože se ve městě vždycky najde někdo, kdo je odkoupí. O úspěchu v této branži rozhoduje přepravní kapacita. Někteří zde vlastní malé ruční vozíky. Gabriel má auto, sice s neplatnou poznávací značkou, ale provozuschopné. Oproti tomu Elena musí do města všechno nosit v taškách. Jen ten, kdo může zboží vozit, dokáže sbíráním odpadu vydělat peníze. Čím má člověk víc, tím levnější je jeho život. Například jen tomu, kdo má elektrický proud, je k něčemu mrazák. A kdo má mrazák, může uskladnit prošlé zboží z kontejneru za supermarketem. Někteří v Pata-Rātu získávají elektřinu z autobaterií ze skládky, což už vedlo k mnoha požárům. K regulárnímu zásobování proudem, k řádně přihlášenému autu, nebo dokonce k řidičskému průkazu se člověk bez peněz nedostane. Co se týče oblečení, největší problém je, že se v zimě nedá usušit. Pokud ho člověk přesto vypere, onemocní, když ho však nevypere, páchne a všichni se mu vyhýbají. Ten, kdo chce po společenském žebříčku vylézt z díry ven, musí stoupnout i na ztrouchnivělé příčky ilegality. Gabriel si už odseděl několik trestů. Ale v Pata-Rātu patří k nejúspěšnějším. Zdejší obyvatelé toto místo nazývají Dallas, asi proto, že i zde život postrádá jakoukoli sentimentalitu, podobně jako v oné ropné metropoli.

Romové jsou většinou chudí. V Rumunsku a Bulharsku jich žije téměř osmdesát procent s příjmem pod 4,30 dolarů na

den, v Maďarsku je to čtyřicet procent. Z romských mužů mezi 15 a 64 lety v Maďarsku dosáhne alespoň tohoto nízkého příjmu ani ne každý třetí, z romských žen jen šestina. Nikdo v Evropě nepopírá, že mezi Romy panuje velká, mnohdy až extrémní chudoba. Ale otázka, proč se to navzdory „romské dekádě“, množství národních „akčních plánů“ a snahám Evropské unie prostě nedaří zlepšit, je předmětem velkého konfliktu mezi Západem a Východem. Na Východě příčinu problému vidí v chování a kultuře Romů, kteří nechtějí pracovat, neposílají děti do škol, veškeré peníze vždy hned utratí a příliš holdují alkoholu. Na Západě vinu svalují na diskriminaci ze strany rasistických šosáků. S oběma názory lze v lecčem souhlasit, ale v jádru nemá pravdu ani jeden z nich.

INTEGRACE PO KOMUNISTICKU

Bukurešťský sociolog Cătălin Zamfir, ročník 1941, zastupuje pohled Východu. Po pádu Ceaușeskovy režimu provedl se svou ženou Elenou první velký výzkum postavení Romů v Rumunsku, jenž by za jiných okolností patrně vyústil v nějaký celostátní program na podporu Romů. K tomu však nedošlo. „Mohla za to,“ tvrdí Zamfir o dvacet let později, „jednak ekonomika — prostě nebyly peníze.“ Podle něj však na tom měla svůj podíl viny rovněž politika Západu, který špatně investoval peníze, jež měl k dispozici — totiž na ochranu před diskriminací. Co se jen tenkrát namluvil ve skupině expertů při Radě Evropy, složené ze sociologů, antropologů a politiků. Zatímco odborníci z Východu prý poukazovali na hospodářskou a sociální situaci Romů, těm

ze Západu šlo vždy jen o boj proti diskriminaci. Čatálin Zamfir necítí k Romům zášť, spíš naopak. Diskriminaci Romů rozhodně neschvaluje. Jen se domnívá, že je důsledkem jejich společenského postavení. Na Západě si většina lidí myslí, že je to přesně naopak. „Samozřejmě nemám nic proti respektování Romů, které po nás požaduje Západ,“ říká Zamfir, „jen to prostě nepomůže.“

Ve východní Evropě přemýšlí většina lidí stejným způsobem jako Zamfir, bez ohledu na to, zda Romy nenávidí, nebo zda s nimi soucítí. Podezírání ze štvání a diskriminace Romů hraje mezi množstvím emocionálních příkoří, která museli Východoevropané snášet ze strany Západu od revoluce v roce 1990, podstatnou roli. Prostí lidé se většinou domnívají, že si za to Romové koneckonců mohou sami a že všichni, kteří se tak moudře ohánějí lidskými právy, by si měli soužití s Cikány vyzkoušet — tak jako jedna žena z maďarské Gyöngyöspaty, které během dvou let někdo ukradl dvě slepice a která tvrdí, že by Romové z její vsi měli být — prosím pěkně — nastěhováni k posledním třem maďarským premiérům. To je ta horší varianta, s níž se dá lehce vypořádat. Čatálin Zamfir takto nesmýšlí, ale na tažení Západu proti diskriminaci Romů ve východní Evropě reaguje stejně alergicky. Poukazuje na to, že Romové jsou dnes „zcela vyloučení ze systému“. Aby vůbec mohli zažít diskriminaci, museli by se nejprve setkat s lidmi mimo svou chudinskou čtvrť. Mnohým dobře míněným iniciativám se Zamfir jen směje — například velkému výzkumnému programu proti šikaně na pracovišti. Ptá se, co je horší, jestli šikana na pracovišti, nebo nulová šance

vůbec nějakou práci získat. A co teprve to neustále omílané heslo o tom, že by se Romové prostě měli sejít a diskutovat. „Budiž. Ale o čem, prosím vás?“

Když Zamfir mluví o „systému“, z něhož jsou Romové vyloučení, má na mysli obecně pracovní trh. Ale opravdového viníka spatřuje v kapitalismu. Profesor Zamfir je členem Rumunské akademie věd, a tedy rovněž jedním z pilířů postkomunistického intelektuálního světa. A jeho argumenty jsou přesvědčivé. V roce 1990, po pádu diktátora, bylo v Rumunsku ještě 8,4 milionů pracovních míst. Dnes jsou to čtyři miliony. Ne všichni dnešní nezaměstnaní a emigranti jsou Romové, ale téměř všichni Romové jsou nezaměstnaní nebo odcházejí do zahraničí. Romové byli propouštěni jako první. Podle Zamfira příčinou, či hlavním důvodem nebyly předsudky ostatních, spíš horší vzdělání Romů a skutečnost, že většina z nich se teprve začínala adaptovat na moderní styl života. Negativním aspektem oficiální politiky komunistického zřízení prý sice byla snaha o „etnickou homogenizaci“ a „asimilaci“, ale pokud se jednalo o potírání chudoby, dosáhla jistých úspěchů. „V šedesátých a sedmdesátých letech,“ konstatuje Zamfir na základě ověřených údajů z výzkumu více než tří tisíc domácností, „měli Romové lepší vzdělání a lepší práci než dnes.“ Podle něj pak byli vyloučením ze systému nouzí dotlačeni k solidaritě rodinných klanů, k návratu do vesnic a k primitivnímu zemědělství. Porodnost opět značně vzrostla. „Snad jim zůstane alespoň vzdělání,“ domníval se Zamfir ještě na začátku devadesátých let. „To přece nelze zničit!“ Ale i v tomto ohledu, jak Zamfir horče

poznamenává, byl usvědčen z omylu. „Stačí jen zrušit jednu autobusovou linku, a děti už pak nemohou jezdit do školy. Je to tak prosté.“

Skutečně byla za komunismu většina Romů nejen v Rumunsku zapojena do pracovního procesu. Podnikové autobusy jezdily po venkově a svázely práceschopné Romy do továren, kde zpočátku zametali dvory a později pracovali u strojů. Produktivní práce byla právem, ale také povinností. Romové stejně jako všichni ostatní měli být součástí „pracujícího lidu“; tradiční, méně výnosná řemesla a především obchod, včetně maloobchodu, a rovněž stěhování z místa na místo se komunistické straně zdály podezřelé. Komunisté se domnívali, že se Romům tradiční zděděný způsob života postupně omrzí a že až si ten „lumpenproletariát“ časem zvykne na pravidelnou práci, změní se i jejich podivínské chování. Budou bydlet na jednom místě a zažádají si o místo v bytovce, budou děti vodit do školky a vůbec povedou spořádaný život pracujících. Když se Romové nepřizpůsobovali dostatečně rychle, přitlačilo se na ně. Například v Maďarsku a Rumunsku jim byly zabavovány a ničeny koňské povozy. V Československu se komunistická strana v polovině šedesátých let pokusila zrušit velké romské osady na východě Slovenska a přestěhovat jejich obyvatele na západ, do Čech a na Moravu. Podíl Romů v obcích nesměl překročit pět procent.

Tato strategie přinesla kýžené ovoce. V Maďarsku ještě v roce 1960 nemělo 35 procent Romů řádný pracovní poměr,

dalších 32 procent bylo zaměstnáno jen jako příležitostní dělníci. O dvacet let později už v podstatě žádní nezaměstnaní Romové neexistovali. Podíl příležitostných dělníků se snížil na 15 procent, zbylých 85 procent mělo stálou práci. V důsledku toho se také rychle vyrovnávaly životní úrovně. Sociální propasti mezi romskou menšinou a většinovou společností se co do počtu ledniček, televizorů a aut začínaly uzavírat.

**„SAMETOVÁ REVOLUCE“
POUŽILA REJŽÁK**

Komunisté a postkomunisté ve východní Evropě shodně sdílejí přesvědčení, že hlavní příčinou chudoby a nízkého společenského postavení Romů je jejich tradiční způsob života. Za dob socialismu se komunistická strana ujala úkolu vychovat z nepořádných Romů řádné proletáře. Jestli se to úplně nezdařilo, pak jen proto, že projekt na počátku devadesátých let náhle přerušila „sametová revoluce“. Dnes je oproti tomu podle všeobecného přesvědčení každý svého štěstí strůjcem. Kdo nechce, ať nechá být. A obyvatelstvu, které nic nedostane zadarmo, se příliš nezamlouvají podpůrné programy pro údajné flákače a záškoláky, kriminálníky, příživníky a alkoholiky.

Romům přinesla „sametová revoluce“ rejžák; snahy o jejich integraci vzaly ve všech střeoevropských a východoevropských zemích v mžiku za své. V oblastech, v nichž zanikla téměř polovina pracovních míst, byli skoro všichni Romové propuštěni z práce. Není zapotřebí velké fantazie,

abychom si dokázali představit, proč tomu tak bylo. Romové vykonávali ty nejhorší práce a měli nejmenší zastání u vedení podniků. Stále ještě patřili k těm nejhůř vzdělaným skupinám obyvatelstva. Když se pak hospodářství začalo zotavovat, zůstali Romové mimo hru. Majetek neměli ani před nástupem komunismu, proto vyšli s prázdnou i z pozemkových restitucí a z privatizace. V tržním hospodářství se vzdělání stalo ještě důležitějším než za socialismu. To, co z něj většina Romů pochytila, nestačilo. A aby toho nebylo málo — jakmile začalo ubývat pracovních míst, rozbujela se protekce. Ale ani tady se na Romy nedostalo. Zbytek lze vysvětlit etnickou nebo „rasovou“ diskriminací. I kdyby však většinová společnost ve východní Evropě Romy více respektovala, jak to vyžaduje Evropská unie a Rada Evropy, mohli by si své pracovní místo udržet nanejvýš dva Romové ze sta. Místo nich by byli propuštěni jeden či dva Rumuni. Jen lidi na Západě zajímá, proč v „posledním vagónu“ společnosti sedí samí Romové, zato na Východě si spíš kladou otázku, proč je nezbytně nutné tento poslední vagón odpojit.

Cătălin Zamfir uvažuje nestranně. Od Rumunů na venkově se člověk doslechne úplně jiné věci. „Nikdo tu Cikány nediskriminuje,“ tvrdí s přimhouřenýma očima Ina Voineaová, šéfredaktorka novin *Gazeta de Sud*, vydávaných ve městě Krajova, které vedou jednu protiromskou kampaň za druhou. „A pokud diskriminace přece jen existuje, tak nanejvýš ta pozitivní.“ Názor, že Romové rozhodně nejsou znevýhodňováni, ale požívají naopak různé výhody, sdílí řada Maďarů, Slováků, Rumunů a Bulharů. Samozřejmě že to

není pravda. Lidé, kteří „jsou Romy cítit“, kteří tak vypadají, bydlí na podezřelé adrese nebo mají odpovídající jméno, ve skutečnosti v těchto zemích nemají na soukromém pracovním trhu šanci. Romy nikdo nezaměstná ani na pomocné práce. Lidé se holedbají, že mají na Cikány dobrý čuch a že jim nepomůžou ani blondaté vlasy a modré oči. Nepsaná pravidla dodržují dokonce i velké podniky, jako například dceřiná společnost amerického koncernu Bechtel, která byla pověřena stavbou dálnice, a proto potřebovala opravdu mnoho pomocných dělníků. Romům byla práce sice přislíbena, ale nakonec žádnou nedostali; hlavně prý nevyvolat hněv ze strany stálých zaměstnanců. Ve slovenském Filakovu pracovaly před revolucí stovky Romů v tamější ocelárně. V obytných blocích bydlí doposud, ale od té doby, co podnik koupila americká firma Steel, v něm není zaměstnán už ani jeden. Na Slovensku bylo zaznamenáno několik případů, kdy byly Romům v hospodách vyhrazeny oddělené, neútulné a nedůstojné prostory — jako během apartheidu v Jižní Africe. Jedni své pivo dostávají ve sklenici, druzí v kelímku od jogurtu. Na Západě se liberálně smýšlející občané často rozčilují nad zprávami o zdech, které v České republice, na Slovensku a v Rumunsku oddělují romské čtvrti od čtvrtí, které obývají „bílé“, stejně jako například nad „zákazem postávat a posedávat na ulici“, který vydal starosta české Rotavy s jasným cílem vykázat z ulic místní Romy. Na Slovensku a v Maďarsku je rozšířen názor, který mnozí lidé vyslovují s naprostou samozřejmostí a bez zvláštní zášti, že by Romové měli být sterilizováni, aby se nemnožili „jako králíci“. V současnosti je dokonce možné zaslechnout, že všichni „patří do plynu“.

VÝCHODOEVROPANÉ A JEJICH ROMOVÉ

Diskriminace a neskrývané pohrdání Romy byly běžné už za socialismu. Na základě tehdejší strategie, jež měla za cíl proměnit společenské outsidersy v řádný pracující lid, byli Romové vtlačeni do role objektů výchovy, do role dětí, jejichž učitelem se stala většinová společnost. Na nižších vrstvách si tak mohli vylívat svůj vztek i lidé, kteří byli sami ze strany komunistických úřadů poučováni, tyrani-zováni a nuceni k nejrůznějším prohlášením. Do maďarských vesnic jednou za rok přijížděla armáda a prováděla kolektivní očistné procedury — muži, ženy a děti se museli pod dohledem vojáků pořádně vydrbat, což jedna strana vnímala jako veřejné ponížení, jež druhá strana přesně takto zamýšlela. Konečně v socialistickém Českosloven-sku byly romským ženám dokonce nabízeny peníze, aby se nechaly sterilizovat. Přístup k Romům byl kupodivu nej-liberálnější v období stalinismu. Nesmělé pokusy o jistou míru kulturní emancipace Romů, jako byly vlastní kluby, divadla, vlastní zájmová zastoupení, od poloviny padesá-tých let ustoupily v Československu, jakož i v Polsku, v So-větském svazu, Maďarsku a Rumunsku přísné asimilační politice. V Bulharsku komunisté zavřeli všechna romská zařízení. Přestože se většina tamních Romů hlásí stejně jako bulharští Turci k islámu, museli si svá jména změnit na slovanská. V Rumunsku byli Romové veřejně přehlíže-ni a k „národům spolužijícím na území Rumunska“, tedy například k Maďarům či Němcům, nebyli počítáni. Nešlo o „diskriminaci“ v pravém slova smyslu; Romové neměli být

ze strany ostatních „diskriminováni“, tedy odlišováni. Ale jak tomu často bývá, pod záštitou proklamované rovnosti se diskriminaci obzvlášť dařilo.

Většina Východoevropanů navzdory jednoznačným faktům popírá, že by se k Romům chovala špatně. Důvod je možné hledat hluboko v jejich nitru, ve vnímání sebe sama. Jak bych mohl já, jak bychom mohli my někoho diskriminovat? Copak je to možné? Vždyť sám nemám ani peníze, ani moc! Sami se považují za oběť, a to za oběť trpící přinejmenším stejně jako Romové. Z toho vyvozují, že nespravedlnosti, či dokonce útlaku nejsou schopni. Pokud má někdo něco rozdělovat, pak je to v představách většiny lidí stát, a ten neférově nadržuje Romům, pro něž vytváří zvláštní podpůrné programy. Idea „společnosti“ a koncept jedince jakožto samostatného aktéra mnohým vůbec nepřijde na mysl. Obyvatelstvu těchto zemí, zvláště lidem na venkově, se opravdu dařilo a daří špatně. Když na maďarskou obec Gyöngyöspata dolehly důsledky hospodářské krize, vypukla vůči Romům hysterie. Pro chudé Maďary, Rumuny a Slováky představují chudí Romové potenciální konkurenty – tak se na to dívá většinová společnost. Mnozí jsou přesvědčeni, že Romové se staví do role diskriminovaných z toho důvodu, aby se mohli typicky cikánským způsobem domáhat výhod. Experti z Evropské komise si stěžují, že Rumunsko odčerpá jen každé sedmé euro z částky, kterou by mohlo na romské záležitosti dostat od evropského sociálního a regionálního fondu a fondu pro rozvoj venkova. Tato částka se ještě snížila, poté co byly v této centralizované zemi důležité kompetence převedeny z pravomocí

státu na obecní úřady. Dnes musí rozhodovat obecní zastupitelé, zda budou čerpat prostředky na nové zdravotní středisko v romské čtvrti. Pokud chtějí být zvoleni znovu, raději od toho dají ruce pryč.

Nejedná se však pouze o závist kvůli tučnějším soustům; Romové symbolizují také pocit křivdy. Zchudlé venkovské obyvatelstvo v Maďarsku, na Slovensku nebo v Rumunsku přestalo absurdní a často chaotické plánované hospodářství díky starým dobrým selským ctnostem, jakými jsou spořivost, píle a disciplína. Socialistický systém měl v sobě podle názorů obyvatelstva žijícího na venkově něco pochybného, cikánského. Neupřímnost, tlachání, nepořádek, chvástání — ty byly považovány za klasické „cikánské“ nešvary. I o Ceaușescovi za jeho života kolovala populární — ale nepravdivá — fáma, že je Cikán. Po revoluci však sedláci zakusili, že píle v tržním hospodářství se jim vyplácí ještě méně než za socialismu a že daleko cennější jsou „cikánské“ vlastnosti. A to, že skuteční Romové ze „zcikánovatění“ své země rozhodně netěží, přitom nehraje žádnou roli. Oni jsou těmi supy, kteří se vrhají na mrtvolu maloměšťácké existence, nebo krkavci, kteří ohlašují příchod neštěstí. Oblíbená nadávka pro Romy v Rumunsku zní „krkavci“. Každopádně patří odstřelit.

**„ČLOVĚK PRO NĚ DĚLÁ
VŠECHNO, ALE STEJNĚ...“**

Všichni, kdo se za socialismu chovali lajdácky, museli počítat s napomenutím, nátlakem i ponižováním — i když

toho nebylo užíváno oficiálně. Ale na ty, kteří se snažili, přece jenom čekalo vysvobození z ghetta a společenský vzestup. A představa, že příčinou neschopnosti Romů dostat se z chudinských čtvrtí jsou jejich osobité mravy, se traduje dodnes. Copak by si neměli zrovna ti, kterým se údajně daří tak špatně, úporně hledat zaměstnání a brát alespoň mrzce placené práce, které se jim sem tam naskytnou? Jak je možné, že zrovna Romové, pro něž prý dobré vzdělání představuje jedinou cestu z bída, posílají děti do školy tak nepravidelně? Proč Romové vydávají horrentní částky například za svatební šaty, když by své peníze mohli daleko lépe investovat do malého, skromného obchůdku? Proč jsou zrovna v romských čtvrtích, kde je údajně potřeba každý cent, tak oblíbené hrací automaty a alkohol? Takovými otázkami je člověk zahrnut, jakmile dá průchod svému zděšení nad bídou v romských ghettech. Odpovědi na ně lidé někdy hledají v pověstné „cikánské nátuře“, jindy v jejich „kultuře chudoby“, kterou si sami stavějí do cesty — podle toho, jaký filozofický směr je lidem sympatičtější a nakolik moderně uvažují. Kdo naopak za původce bída Romů označuje diskriminaci, ten — jak se nejspíš domnívá většina obyvatel východní Evropy — ještě do žádné romské čtvrti nevkročil a o poměrech, o nichž mluví, nemá ani ponětí. Zatímco většina Západoevropanů zná své Romy, Sinty, Kalé a Manuše jen z novin, románů nebo z opery, skoro každý ve východní Evropě chodil kdysi s romskými dětmi do školy — často jen krátce, protože mnoho z nich si v první školní den pouze vyzvedlo zdarma rozdáváné učebnice a od té doby už na vyučování nepřišlo. Východoevropanům je už od dětství jasné, že

Romové mají jiná měřítko. Pokud si to na Západě nechtějí přiznat, jsou buď naivní idealisté, nebo jen hledají další argument, proč se na ty údajně zaostalé pravicové radikály na Východě dívat skrz prsty.

Časté neúspěchy projektů, jež jsou zaměřeny na řešení „romské otázky“, jsou způsobeny fatální kombinací nepochopení problému ze strany vedoucích těchto projektů a neochoty účastnit se jich ze strany těch, jimž jsou určeny. Byly nabízeny jednoduché práce, ale nikdo o ně neměl zájem. Vznikl projekt, tak jako v maďarské Gyöngyöspátě, společné výuky náboženství, ale nikdo na ni nedocházel. Byly rozdány půjčky, ale peníze byly prohrány během jediné oslavy. Je věcí názoru, jestli by nabídka měla být lákavější nebo jestli by Romové měli ve své situaci využít každé příležitosti; přísní zastánci úspor a štedří keynesiáni, stoupenci a odpůrci Romů mohou se svými argumenty hrát ping-pong donekonečna.

Projektů na pomoc Romům ve východoevropských slumech je dostatek, nechybí dokonce ani peníze. „Dekáda romské inkluze“, vyhlášená dvanácti evropskými státy pro období let 2005 až 2015, přesto mnoho viditelných úspěchů nepřinesla. Každá zúčastněná země, tedy všechny státy od České republiky na severu po Bulharsko a Španělsko na jihu, předložila „akční plán“ pro oblast vzdělávání, zaměstnanosti, zdraví a bydlení. Peníze poskytl Světová banka, soukromá nadace George Sorose, Evropská unie, různé instituce náležející k OSN, jako například Rozvojový program OSN (UNDP), Úřad Vysokého komisaře OSN

pro uprchlíky, Program OSN pro lidská sídla (HABITAT), dětský fond UNICEF, Rada Evropy a několik státem financovaných agentur pro romské záležitosti. Tyto prostředky jsou vynakládány na rozličné projekty, přičemž některé z nich jsou smysluplné a účinné, jiné nikoli. Obecně vzato, žádná z těchto dílčích aktivit nevedla nijak výrazně ke zlepšení situace Romů. Experti ze Sorosovy nadace, kteří na rozdíl od zúčastněných států a mezinárodních organizací nemusí nic líčit v růžových barvách, zaznamenali určitý pokrok v integraci španělských *gitanos* v Córdobě a celé Andalusii. Dále shledali, že se maďarským Romům zjednodušil přístup k levnému bydlení a Romům v Rumunsku se usnadnil přístup ke vzdělání. Ve skutečnosti se toho však změnilo málo, „leda na papíře“, říká Daniela Tarnovschiová, projektová koordinátorka ze Sorosovy nadace v Rumunsku.

EVROPA A JEJÍ LIDOVÝCHOVNÝ PROJEKT

Vídeňská vědkyně Sabrina Kopfová ve východoslovenské Velké Idě zkoumala, jak podobné projekty probíhají. Krajská správa zde vypracovala dva projekty. Jeden měl zvýšit zaměstnanost romských mužů, cílem druhého bylo poskytnout romským ženám základy vzdělání, jako je čtení, psaní a počítání, a tím vytvořit předpoklady k tomu, aby si mohly hledat práci. Projekt byl hrazen částečně z Evropského sociálního fondu a částečně z prostředků místní samosprávy — u dotací z evropských fondů je tento princip „spolufinancování“ povinný. Několik stovek mužů z Velké Idy

a dalších dvou obcí mělo být vyškoleny v práci s počítačem, ve sváření a řezání. Projektu se ve skutečnosti zúčastnilo jen 135 osob. Pouhých 49 z nich poté opravdu získalo práci, i když většinou jen sezónní. Ti, kteří by chtěli pracovat například na pile, by museli dojíždět za prací sto kilometrů a svou rodinu by vídali jen o víkendech. Do toho se však nikomu nechtělo. U žen byl výsledek ještě horší. Všechny účastnice měly po absolvování kurzu přislíbeno místo uklízečky ve škole – deset hodin týdně za měsíční plat 58 eur. K dohodnuté spolupráci nedošlo, neboť většina žen z projektu vystoupila a obvinila organizátorky projektu, že peníze shráblly samy.

Tento projekt se vyznačoval typickými nedostatky. Jeho organizátoři přičítali neúspěch neochotě úřadů s nimi spolupracovat, nedostatečné připravenosti a přílišné administrativní náročnosti. I podle kritiků podobných projektů patří k jejich největším nedostatkům nezájem, špatná organizace, neuvážené provedení a předsudky. Jde-li přitom o programy určené výhradně Romům, často práci organizátorů ovlivňují i jejich vlastní stereotypy v práci. Nejde o zájmy cílové skupiny, ale o její výchovu. Romové často neřeknou, co konkrétně by si přáli zlepšit, a když přece jen vyjádří svůj názor, nikdo na něj nebere ohled: „Takové požadavky mají přece právě proto, že jsou kulturně a civilizačně zaostalí a o skutečných podmínkách na pracovním trhu nemají ani ponětí.“ A tak stále dokola slyšíme požadavek svěřovat obdobné projekty nevládním organizacím vedeným Romy. Ale i tento přístup má své meze. Vzdělaných mladých Romů je nedostatek, a pokud už se nějací

najdou, nemají zase kvůli svému mládí v romských komunitách takovou autoritu. Vzdělání Romové chudinské osady opustili již v útlém dětství, pokud s nimi vůbec kdy přišli do styku. Prostě není Rom jako Rom.

Ale především — koordinátoři těchto projektů a sociální pracovníci mají pocit, jako by účastníky svých projektů museli do jejich štěstí nutit. Místo toho, aby se Romové ptali, co ještě mají dělat lépe, kladou otázku, proč to vůbec mají dělat. „Žijí prostě z toho, co jim dá sociálka,“ konstatoval příslušný úředník na obecním úřadě ve Velké Idě. „Někteří chtějí žít jako bílí a něčeho dosáhnout. Těch je však nanejvýš pět procent.“ Ale i místní sociální pracovník měl pocit, že se jeho domněnky potvrdily: „Nemají motivaci.“ Je pochopitelné, že nikdo netouží po tom pracovat na místě vzdáleném sto kilometrů od domova. Jenže co když odmítnutí této práce bude mít za následek život v naprosté bídě? A copak by se člověk neměl snažit naučit se číst, psát a počítat, aniž by mu za to někdo slíbil práci?

JAK SVÉ ROMY PROHÁNÍ

MAĎARSKO

Také maďarská „národní romská strategie“ se potýká se záludnostmi, které přinášejí snahy o převýchovu Romů, řeší je však jiným způsobem. Tam se nikdo neptá, ale motivuje. Důležitým nástrojem je přitom pevně stanovený program zaměstnanosti. Kdo se do něj přihlásí, dostává od obce jednoduché práce. Měsíčně pobírá sto padesát eur, tedy o šedesát eur více, než kolik činí sociální dávky, což

znamená čtyřicet procent navíc. Pořád je to však méně než zákonná minimální mzda. Kdo se do tohoto programu nepřihlásí nebo je z něj kvůli špatnému chování vyloučen, ztrácí na celé tři roky nárok na sociální podporu. Účastníci musí za tento plat pracovat celý den a mohou být i přeloženi na jiné pracovní místo, kde pak přes týden spí v obytných buňkách. Obce pro tyto brigádníky hledají různé zaměstnavatele, například hájovnu nebo firmu starající se o zeleň, zajišťující svoz odpadu nebo nějaký státní podnik. Tato strategie, ačkoli dobře míněná, je problematická především kvůli tomu, že vytváří závislost účastníků na konkrétních obcích, v nichž mají Romové od nepaměti pevně dané – a sice to nejnižší – společenské postavení. Maďarští sousedé, kteří se k nim chovají odmítavě a s nedůvěrou, se stávají jejich nadřízenými. Co v Budapešti naplánovali jako motivační strategii, představuje pro obyvatele vesnic maďarské pustý příležitost, jak ty Cikány konečně trochu prohnat a dát jim pořádně za vyučenou.

Romové byli podobným způsobem a v obdobné situaci zaměstnáváni už za socialismu. Tenkrát se to dařilo; ale k trvalému zlepšení tato strategie nevedla. Ve vesnici Gyöngyöspata, která proslula tím, že tam Romy celé měsíce šikanovala paramilitaristická garda, byl řízením tohoto programu usilujícího o zlepšení zaměstnanosti pověřen nový, pravicově extremistický starosta. Správa lesů určila jednoho muže z této gardy, aby na Romy dohlížel. Ten každé ráno nechával své pracanty nastoupit do řad. Starosta s policií pak jako u nějakého oddílu trestanců pravidelně kontrolovali, zda je vše v pořádku. Stížnosti na šikanu na sebe nenechaly

dlouho čekat; a rozhodně jim můžeme věřit. Ale pokud se Romové k práci nedostaví, je to jasným důkazem, že je v jejich případě veškerá snaha tak jako tak marná.

Tento program je doprovázen překážkami, obtížemi a bezohlednými požadavky. Mottem maďarské strategie na podporu Romů je „dostat lidi do práce“. „Měli by dělat to a to!“ zní (nepsaná) úvodní věta každého projektu. Aby však toho Romové byli schopni a našli nějakou práci, měli by se nejprve vzdělávat. Jeden z programů například zavádí společnou školní docházku pro děti, rodiče a prarodiče. Má být podporován vznik sportovních klubů. Na mladé Romy, zvláště na ženy, jejichž role má být zlepšena, se zaměřují cílené tréninkové programy. Firmy, které zaměstnávají Romy, mají být upřednostňovány při veřejných soutěžích. Mnohé z těchto programů jsou smysluplné a dobře míněné, jejich iniciátor Zoltán Balog, ministr pro oblast integrace, musel při jejich prosazování bojovat proti zapřísáhlým odpůrcům Romů. Ale všechny se zakládají na pobídkách.

Jenže pobídky nikdy nebyly ve východní Evropě běžné. Teorie, na níž je založena maďarská koncepce romské integrace, pochází od amerického sociologa Charlese Murrye, který se od devadesátých let do současnosti stal kmotrem sociálních reforem v mnoha zemích, mimo jiné se podílel také na vzniku německého zákona o podpoře v nezaměstnanosti, nazývaného podle svého autora Hartz IV. Podle jeho názoru sociální podpora brání nezaměstnaným, aby si ze své situace pomohli sami. Sociální dávky

je tudíž v zájmu chudých nutné snížit; v Americe to nazývají *tough love* – tvrdá láska. Ani skutečnost, že se pro tuto tezi dodnes nenašly empirické důkazy, jí neubrala na popularitě. Dala totiž vládám vítanou příležitost, jak odlehčit přebujelým sociálním rozpočtům a zároveň se oprostít od výčitek svědomí. Například na Slovensku byly sociální dávky v rámci takzvané sociálně aktivizační politiky seškrtnuty na polovinu, čímž vláda svým občanům přestala zajišťovat stanovené životní minimum. Romové i ostatní příjemci sociální podpory jsou neustále k něčemu vyzýváni, popřípadě mírně lákáni různými výhodami. Tato strategie se dá rovněž dobře prezentovat před maďarskou většinou společnosti, která Romům vyčítá, že jsou zahálčiví, ulívají se ze školy a v hlavě mají jen sociální dávky. Pokud se někomu zachce, může oficiální, vládou stanovený požadavek „Měli by dělat to a to!“ přetvořit na rozkaz a vykřikovat: „Už něco konečně dělejte!“, nebo dokonce: „Tak už sebou hněte!“ Koneckonců je možné tento požadavek i přátelsky zdůvodnit. Obecně se má za to, že člověk musí být k práci vychováván a sama práce pak dále šlechtí. Jen pravidelnou prací a překonáváním frustrací se můžeme dostat z pasti chudoby. Ale na začátku člověk potřebuje pořádně popostrčit.

**ČÍM JE ČLOVĚK CHUDŠÍ,
TÍM VÍC SE MUSÍ SNAŽIT**

Odpůrci tohoto způsobu potírání chudoby většinou poukazují na latentní tlak, který je s ním spojen, a hned také namítají – Romové jsou diskriminováni, byli pronásledováni,

nic jiného neznají, jsou zajatci dějin. To je sice pravda, odpovídají obhájci, ale nemělo by Romy jejich historicky dané postavení na okraji společnosti právě proto motivovat k tomu, aby se o to víc snažili a pilně překonávali předsudky, že se vyhýbají práci? To je otázka, kterou velmi často slyšíme na Západě. A pohled na tuto problematiku závisí na subjektivním vnímání lidí na Východě a Západě. Většina Východoevropanů je přesvědčena, že se Romové buď změnit nechtějí, nebo — protože se narodili do určité kultury či s jistou mentalitou — ani nedokážou. Dějiny pro mnoho Východoevropanů stále ještě představují něco, co je hluboce zakořeněné a co se nedá změnit. Na Západě je historie oproti tomu chápána jako něco ze své podstaty již dávno minulé, na co by se mělo pokud možno zapomenout. Stoupenci liberální ekonomie sice uznávají, že pravidla chování typická pro romská ghetta mají svůj původ v minulosti, avšak právě proto je zároveň považují za iracionální. Argumentují, že především chudí lidé by měli o to horlivěji pracovat a vzdělávat se a měli by tím více spořit, protože užitek z práce, šetrnosti a vzdělání je přece pro člověka žijícího v bídě mnohem větší než pro někoho, jehož základní potřeby jsou již uspokojeny.

Eginald Schlattner se pyšní čestným jménem „Apoštol Cikánů“. Ve vesnici Rothbergu, obývané sedmihradskými Sasy, byl farářem už před rokem 1989. Po revoluci téměř všichni jeho farníci během několika měsíců odešli do Německa. Schlattner dodnes pravidelně slouží nedělní bohoslužby, avšak před prázdnými lavicemi. Jakožto dobrý křesťan se začal věnovat Romům, kteří se postupně stěhovali

do domů po Sasech. „Dnes ve vsi žije asi 250 Rumunů a kolem 1200 Cikánů,“ vypráví tento starý pán ve své zakleté faře, která by mohla být dobrou kulisou pro film z Goethových časů. Romy nikdy neopovrhoval; naopak se spíš snažil brát ohled na objektivní překážky, kterým musí tito noví obyvatelé kdysi Rothbergu, dnes Roșie čelit. Většina dětí končí po vychození osmileté školní docházky na ulici. Nemají práci ani možnost dalšího vzdělání, které je pro získání pracovního místa v Rumunsku takřka nezbytné. Ale na to, aby tyto děti mohly jít na gymnázium, odbornou školu či integrovanou střední školu do Sibiu, jim chybí peníze na autobus; měsíční jízdenka stojí kolem čtyřiceti eur, minimální mzda činí sto padesát eur. Té tady navíc téměř nikdo nedosáhne. Schlattner uspořádal sbírku, díky níž uhradil talentovaným dětem jízdné do škol. Vyššího vzdělání, než je to základní, jich dosáhlo pět — což při veškeré snaze není zrovna přesvědčivý výsledek. Farář se vděku nedočkal. Když na faře ubytoval dívku, která k němu utekla před zneužíváním v rodině, stal se ve vsi dokonce nežádoucí osobou.

Schlattner není jen farář, ale také autor svěžích, inteligentních a populárních románů, tedy člověk, který umí o světě kolem sebe přemýšlet. Některé věci z jeho změněného prostředí jsou však pro něj záhadou i po dvaceti letech. Tvrdí, že přece jen existují dvě zvláštnosti, kterými se Romové odlišují od ostatních — jejich vztah k práci a času. U Romů z Roșie pak pro něj větší výzvu představuje jejich lhostejný postoj k budoucnosti. „Dřevo na zimu začnou sbírat teprve tehdy, když napadne první sníh,“ odpozoval,

stále ještě užaslý. Není přitom první, komu přišlo nápadné, že starosti o budoucnost nehrají v romských osadách v jihovýchodní Evropě velkou roli. Tuto vlastnost ještě doplňuje lhostejnost vůči minulosti. Když se v nějaké osadě zeptáte, jak dlouho už existuje a kdo sem přišel jako první, odpovědi se nedočkáte. Nikdo to neví a patrně to ani nikoho nezajímá. Ale domněnka, že Romové mívají zvláštní vztah k času, je klišé, třebaže bohatě živené zkušenostmi. Není to však znak odlišnosti Romů, a to ani těch nejchudších. I v chudinských osadách narazíte na hromady dřeva a kupky sena. Koneckonců i dobře situovaní byznysmeni z řad Romů například rádi pořádají okázalé oslavy, stavějí přepychové vily a jezdí v luxusních autech, ale nezapomínají přitom investovat a vytvářet si finanční rezervy.

Mezi Romy ve vesnici se farářův důraz na vzdělání neseťkal zrovna s velkým nadšením. Touha po vzdělání a snaha o zabezpečení do budoucnosti spolu nakonec také souvisejí — člověk se nejdříve musí dlouhá léta učit, aby díky tomu jednou dobře vydělával. Na školní docházce Romů v celé východní Evropě je rozhodně co zlepšovat. V Albánii, Bosně a Černé Hoře do školy nechodí čtyřicet pět až padesát procent školou povinných romských dětí, v Srbsku je to třiatřicet procent a v Bulharsku, tedy členské zemi Evropské unie, je to stále ještě dvacet procent. Na Slovensku je podíl romských dětí, které školu nedokončí, třicetkrát vyšší, než je tomu u etnických Slováků. Nejhůře vzdělané jsou dívky — na mnohých místech se udrželo přesvědčení, vycházející z romských tradic, že dívkám je lepší hned na začátku puberty zakázat chodit do školy, zaměstnat

je domácími pracemi a hlídáním mladších sourozenců a velmi brzy je neoficiálně provdat, často už ve čtrnácti, či dokonce třinácti letech. Takřka každý obyvatel východní Evropy může na základě svých zkušeností z dětství do-
svědčit, že děti z romských rodin nechodily do školy vůbec, nebo jen sporadicky.

PŘEKÁŽKY NA CESTĚ DO ŠKOLY

Pokud budeme chtít objasnit neuspokojivou školní docházku romských dětí, nevyhneme se otázce diskriminace. Úřady zauímají k záškolákům většinou mírný postoj; ale nikoli proto, že by k nim cítily sympatii. Učitelé zrovna nebaží po tom, aby dostali chybějící romské děti zpět do lavic, a někteří z nich by se ani neodvážili vkročit do osad, v nichž tyto děti žijí. V České republice a na Slovensku je dodnes běžné zařazovat romské děti automaticky do zvláštních škol, aniž by byl brán ohled na jejich skutečné schopnosti. Jejich rozvoj je tak už od samého počátku zpomalen. Pro tuto praxi se vždy najde dostatek argumentů — dítě u zápisu neumělo držet v ruce tužku, nedokázalo odpovědět na jednoduché otázky —, přičemž učitele často ani nenapadne, že dané dítě třeba tužku nikdy u rodičů nevidělo nebo že se u něj doma mluví jiným jazykem, romštinou. Školy odmítají přijmout Romy, aby si ochránily svou pověst. Pro mnoho rodičů je počet romských dětí ve třídě měřítkem kvality školy. V Rumunsku proti vylučování romských dětí ze základních škol už dlouho a s částečným úspěchem bojují, ale protistrana se ještě zdaleka nevzdala. Když vláda v Bukurešti poprvé zakázala